

Beata Bińkowska ✦ Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza ✦ Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

Redakcja naukowa:
prof. dr hab. Piotr Kruszyński

**Wydanie trzecie
poprawione i uzupełnione**

Temida 2

Białystok 2004

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska – II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński – I; XIII; XIV; XXIV pkt 2 i 3

Cezary Kulesza – IV pkt 2; V–XII; XV–XVIII; XXIV pkt 1

Piotr Piszczek – XIX–XXIII; XXV

Dominika Stępińska–Duch – adjustacja i korekta naukowa

© Copyright by Temida 2
Białystok 2004

ISBN 83-89620-03-0

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-89620-03-0

Układ typograficzny,
opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Korekta: Marian Suchożebrski

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa:
Orthdruk, Sp. z o.o., Białystok, tel. (085) 742 25 17

POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE

1. Zagadnienia wprowadzające

Postępowanie przygotowawcze, to wstępne stadium procesu karnego, służące przygotowaniu postępowania sądowego. Jest to zasadniczo etap niezbędny, aczkolwiek w szczególnych trybach postępowania może on ulec znacznej redukcji (postępowanie uproszczone), bądź nie wystąpić w ogóle (postępowanie z oskarżenia prywatnego).

W porównaniu z postępowaniem sądowym cechuje ten etap procesu zasadniczo inkwizycyjny charakter, wynikający z ograniczenia praw stron oraz ograniczenia jawności tego postępowania do jawności wewnętrznej, czyli zapewnienie możliwości zapoznawania się z przebiegiem i jego wynikami jedynie stronom procesowym.

Istotę postępowania przygotowawczego oddają przede wszystkim cele, jakie ma ono osiągnąć. Art. 297 kpk. z 1997 r. zalicza do nich:

- 1) ustalenie, czy został popełniony czyn zabroniony i czy stanowi on przestępstwo;
- 2) wykrycie i w razie potrzeby ujęcie sprawcy;
- 3) zebranie danych dotyczących osoby oskarżonego, jego stosunków rodzinnych i majątkowych, co może być połączone z wywiadem środowiskowym (art. 213 i 214 kpk.);
- 4) wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody;
- 5) zebranie, zabezpieczenie i w niezbędnym zakresie utrwalenie dowodów dla sądu (**funkcja przygotowawcza**).

Ponadto § 2 art. 297 kpk. stwierdza, iż w postępowaniu przygotowawczym należy dążyć także do wyjaśnienia okoliczności, które sprzyjały popełnieniu czynu (**funkcja profilaktyczna**). O ile kodeks

postępowania karnego z 1969 r. (dalej powoływany jako d. kpk.) do zadań tego etapu procesu zaliczał m.in. „wszechstronne wyjaśnienie okoliczności sprawy” (art. 261 pkt. 2 d. kpk.), to kpk. z 1997 roku używa wyrażenia o uboższym zakresie – jedynie wyjaśnienie okoliczności sprawy, w tym ustalenie osób pokrzywdzonych i rozmiarów szkody (art. 297 § 1 pkt. 4 kpk., bez używania przymiotnika „wszechstronne”.

Po nowelizacji kpk., dokonanej ustawą z dnia 10 stycznia 2003 r., można mówić o zmianie modelu postępowania przygotowawczego, w porównaniu z jego pierwotną wersją z kpk. z 1997 r. Dlatego też należy poczynić kilka uwag na temat podstawowych elementów tego modelu. Do najczęściej wymienianych elementów zalicza się z reguły:

- 1) podmioty uprawnione do prowadzenia postępowania przygotowawczego;
- 2) strukturę tego postępowania, czyli jego formy i fazy;
- 3) gwarancje praw jednostki w postępowaniu;
- 4) funkcje pełnione przez to postępowanie i jego stosunek do rozprawy głównej;
- 5) formy kontroli tego etapu procesu.

Do podstawowych modeli postępowania przygotowawczego wyróżnianych w literaturze przedmiotu zalicza się z reguły modele: angielski, francuski, niemiecki i dawny model radziecki.

Modele te różnią się przede wszystkim w zakresie struktury tego etapu procesu, pełnionych funkcji (w tym wpływem na rozprawę główną) i roli sądu w tym postępowaniu.

Upraszczając zagadnienie można stwierdzić, że w modelach angielskim, francuskim i niemieckim występuje szczególne sprzężenie funkcji przygotowawczej z funkcją gwarancyjną i stopniem sformalizowania form tego etapu procesu. Generalnie rzecz biorąc: w modelu angielskim postępowanie przygotowawcze ma charakter nieformalnego etapu procesu, zaś wpływ zgromadzonych w nim dowodów – na rozprawę główną (funkcja przygotowawcza) jest bardzo ograniczony, gdyż wyniki tego postępowania służą nie sądowi, lecz oskarżycielowi publicznemu do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem.

W procesie tym można mówić o najbardziej konsekwentnym przestrzeganiu zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej.

Z kolei w procesie francuskim można mówić o nieformalnym dochodzeniu (prowadzonym przez policję pod nadzorem prokuratora) i sformalizowanym śledztwie sądowym (prowadzonym przez sędziego śledczego). O ile dochodzenie, podobnie jak w procesie angielskim, służy zasadniczo prokuratorowi do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem, to utrwalone w śledztwie przez sędziego śledczego dowody mają moc protokołów sądowych, mogą stanowić podstawę wyrokowania i jako takie mają dominujący wpływ na rozprawę główną. Natomiast w procesie niemieckim można mówić o jednolitej formie dochodzenia uproszczonego, którego wyniki służą zasadniczo prokuratorowi do wnoszenia i popierania oskarżenia, a nie wyrokującemu sądowi. Natomiast za podstawowe ustawowe wyjątki od zasady bezpośredniości służą protokoły z czynności dokonanych w dochodzeniu przez sędziego. Jednakże sędzia ten nigdy nie prowadzi, w przeciwieństwie do sędziego śledczego we Francji, postępowania przygotowawczego w całości. We wszystkich tych modelach można mówić, co do zasady, że wpływ na rozprawę główną mają jedynie formalne protokoły utrwalone w postępowaniu przygotowawczym przez czynnik sędziowski. To właśnie udział sądu w czynnościach dowodowych i będące jego skutkiem natężenie funkcji przygotowawczej stanowi o zróżnicowaniu form postępowania przygotowawczego. Wydaje się, że takiego zróżnicowania nie przesłania występujące w tych krajach zjawisko rosnącego faktycznego wpływu policji na postępowanie przygotowawcze. We wszystkich zachodnich modelach postępowania przygotowawczego sąd pełni też funkcję gwarancyjną, decydując o najważniejszych ograniczeniach praw jednostki, w tym o stosowaniu aresztu tymczasowego.

Jeśli chodzi o radziecki model postępowania przygotowawczego (w zasadzie bez większych zmian obowiązujący w Rosji), to mimo występowania dwóch form postępowania przygotowawczego (śledztwa i dochodzenia) można mówić o podobnym stopniu ich sformalizowania i jednakowym wpływie na rozprawę główną. W tym procesie dowody utrwalone przez organy ścigania i prokuraturę stanowią ustawowe wyjątki od zasady bezpośredniości i mogą stanowić podstawę

wyrokovania. Sąd w postępowaniu przygotowawczym nie pełni więc ani funkcji przygotowawczej, ani też gwarancyjnej, gdyż o najważniejszych środkach przymusu, w tym o areszcie tymczasowym, decyduje prokurator.

W związku z tym można pokusić się o stwierdzenie, że po nowelizacji kpk. z 1997 r., dokonanej na mocy ustawy z 10.01.2003 r., polski model postępowania przygotowawczego zawiera elementy modelu niemieckiego, modelu francuskiego i modelu radzieckiego. Przejawem istnienia pewnych instytucji modelu niemieckiego jest np. sądowa kompetencja do stosowania aresztu, czy też sądowe orzekanie o umieszczeniu podejrzanego w zamkniętym zakładzie leczniczym celem przeprowadzenia obserwacji psychiatrycznej. Do modelu francuskiego z kolei zbliża naszą ustawę karnoprocesową fakt występowania sformalizowanego śledztwa i uproszczonego dochodzenia. Jednakże ze względu na oddanie całości postępowania dowodowego na tym etapie procesu w ręce organów ścigania i prokuratury oraz jednakową moc dowodową protokołów śledztwa i dochodzenia na rozprawie głównej (funkcja przygotowawcza) można mówić o oparciu polskiego modelu postępowania przygotowawczego przede wszystkim na modelu sowieckim, z niektórymi elementami modeli niemieckiego i francuskiego.

2. Formy postępowania przygotowawczego

Nowy kodeks postępowania karnego przewiduje dwie podstawowe formy postępowania przygotowawczego:

- A. Śledztwo;
- B. Dochodzenie.

W porównaniu z pierwotną wersją kpk. z 1997 r. nastąpiła istotna zmiana w ich ukształtowaniu. Po nowelizacji dokonanej na mocy ustawy z 10.01.2003 r. śledztwo stało się formą postępowania ujednoliconą, obejmującą wcześniejsze śledztwo i dochodzenie zwyczajne, zaś dochodzeniem stało się postępowanie przygotowawcze prowadzone dotychczas w trybie uproszczonym.

Obie te formy postępowania można obecnie odróżniać w oparciu o kryterium:

- a) podmiotowe: organ prowadzący bądź osobę podejrzanego.
- b) przedmiotowe (czyn przestępny).

Ad. A) Przed wspomnianą nowelizacją uprawnione było stwierdzenie, iż śledztwo stanowi domenę prokuratora, zaś dochodzenie jest prowadzone przez Policję. Obecnie zróżnicowanie takie nie jest tak wyraźne. Art. 311 § 1 kpk. stanowi, iż śledztwo prowadzi Policja, jeżeli nie prowadzi go prokurator. Powyższe sformułowanie świadczyć może o tym, iż także w śledztwie ustawodawca ustanowił Policję dominującym organem prowadzącym postępowanie

Wśród śledztw prokuratorskich można wyróżnić:

śledztwa własne prowadzone przez prokuratorów osobiście (art. 311 § 2 kpk.);

śledztwa powierzone przez prokuratora policji (art. 311 § 3 kpk.) :

- w całości,
- w określonym zakresie,
- w celu dokonania poszczególnych czynności śledczych.

Jednakże prokurator nie może powierzyć prowadzenia śledztwa w całości w sprawach:

1) o występki – gdy osobą podejrzaną jest sędzia, prokurator, funkcjonariusz Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, lub Agencji Wywiadu (art. 309 pkt 2 kpk.);

2) o występki – gdy osobą podejrzaną jest funkcjonariusz Straży Granicznej, Żandarmerii Wojskowej, finansowych organów dochodzenia lub organów nadrzędnych nad finansowymi organami dochodzenia, w zakresie spraw należących do właściwości tych organów, lub o występki popełnione przez tych funkcjonariuszy w związku z wykonywaniem czynności służbowych (art. 309 pkt 3 kpk.).

Dlatego też w tym przypadku można mówić o dość wyraźnym rozróżnieniu między śledztwem a dochodzeniem ze względu na osobę podejrzanego.

Przejawem prokuratorskiego nadzoru nad śledztwem jest możliwość zastrzeżenia przez prokuratora do osobistego wykonania jakiegokolwiek czynności śledztwa, a w szczególności czynności wymagających postanowienia, związanych z przedstawieniem zarzutów, zmianą postanowienia o przedstawieniu zarzutów, lub zamknięciem śledztwa (art. 311 § 5 kpk.). Warto dodać, że w poprzednim stanie prawnym wydawanie takich postanowień także w śledztwie powierzonym Policji w całości bądź w części zastrzeżone było do wyłącznej kompetencji prokuratora.

O dominacji organów ścigania w śledztwie świadczy regulacja zawarta w art. 312 kpk., która stanowi, że uprawnienia Policji przysługują także organom Straży Granicznej oraz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w zakresie ich właściwości oraz innym organom przewidzianym w przepisach szczególnych.

Zakres spraw, w których jest prowadzone śledztwo, określa się biorąc pod uwagę kryterium wagi sprawy i osobę podejrzanego (art. 309 kpk.). Należą do nich przede wszystkim sprawy:

- 1) o zbrodnie;
- 2) o występki osób wymienionych w art. 309 pkt. 2 i 3 kpk;

3) o występki, w których nie prowadzi się dochodzenia (art. 309 pkt. 4 kpk.). Do tych ostatnich należy zaliczyć występki, które na mocy ustawy należą do właściwości sądu okręgowego, bądź należące do właściwości sądu rejonowego, ale zagrożone karą wyższą niż 5 lat pozbawienia wolności, oraz inne występki wymienione w art. 325b § 1 i 2 kpk. W tych przypadkach **prowadzenie śledztwa jest obligatoryjne**;

Powyższe wyliczenie pozwala stwierdzić, iż z woli ustawodawcy śledztwo stało się obecnie podstawową formą postępowania przygotowawczego. W przeciwieństwie bowiem do śledztwa katalog spraw określony w art. 325b, gdzie właściwą formą postępowania jest dochodzenie ma charakter zamknięty.

Tezę tę potwierdza także fakt, iż oprócz konstrukcji śledztwa obligatoryjnego utrzymano, wzorem kodeksu z 1969 r. instytucję **śledztwa fakultatywnego**. Na mocy decyzji prokuratora śledztwo może

być prowadzone w sprawie o występki, w których prowadzi się dochodzenie, ze względu na jej wagę lub zawłość (art. 309 pkt. 5 kpk.).

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje podstawowy termin czasu trwania śledztwa – 3 miesiące. Prokurator nadzorujący śledztwo lub prokurator nadrzędny nad prokuratorem, który prowadzi śledztwo może je przedłużyć w uzasadnionych wypadkach na dalszy okres oznaczony, nie przekraczający 1. roku. Przedłużenie tego okresu na dalszy okres oznaczony może nastąpić jedynie w szczególnie uzasadnionych wypadkach na mocy decyzji właściwego prokuratora nadzrędnego nad prokuratorem nadzorującym lub prowadzącym śledztwo (art. 310 § 2 kpk.).

Wśród **dochodzeń** można wyróżnić:

- **dochodzenie zwykłe;**
- **dochodzenie w niezbędnym zakresie;**
- **postępowanie rejestrowe.**

Dochodzenie jest prowadzone w sprawach enumeratywnie wymienionych w art. 325b § 1 kpk. Jest ono właściwą formą postępowania w sprawach o przestępstwa należące do właściwości sądu rejonowego:

1) zagrożone karą nie przekraczającą 5. lat pozbawienia wolności, z tym że w wypadku przestępstw przeciwko mieniu tylko wówczas, gdy wartość przedmiotu przestępstwa, albo szkoda wyrządzona lub grożąca nie przekracza 50 000 złotych;

2) przewidziane w art. 159 i 262 § 2 kodeksu karnego;

3) przewidziane w art. 279 § 1, art. 286 § 1 i 2 oraz w art. 289 § 2 kodeksu karnego, jeżeli wartość przedmiotu przestępstwa albo szkoda wyrządzona lub grożąca nie przekracza 50 000 złotych.

Jednakże katalog spraw określony w tym przepisie jest ograniczony przez przesłanki negatywne o charakterze przedmiotowym i podmiotowym, stanowiące o niedopuszczalności dochodzenia.

a) przesłankę o charakterze przedmiotowym stanowi uregulowanie, iż spośród spraw określonych w art. 325b § 1 pkt.1 nie prowadzi się dochodzenia w sprawach o przestępstwa wyliczone enumeratywnie w art. 325b § 2 kpk;

b) przesłanka o charakterze podmiotowym (osoba oskarżonego) określona w art. 325c kpk. wyłącza możliwość prowadzenia dochodzenia:

1) w stosunku do oskarżonego pozbawionego wolności w tej lub innej sprawie, chyba że zastosowano zatrzymanie lub tymczasowe aresztowanie wobec sprawcy ujętego na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem;

2) jeżeli zachodzą okoliczności obrony obligatoryjnej wymienione w art. 79 § 1 kpk.

Dochodzenie powinno być ukończone w ciągu dwóch miesięcy; jednakże może być przedłużone przez prokuratora do 3. miesięcy. W wypadku nie zakończenia dochodzenia w powyższym terminie, sprawa musi być przejęta do śledztwa (art. 325 i § 1 kpk.).

Jedną z najważniejszych różnic pomiędzy śledztwem a dochodzeniem stanowi znaczne odformalizowanie dochodzenia, możliwość ograniczenia jego zakresu i stosowania skróconych protokołów przy utrwalaniu czynności dochodzących.

Zgodnie z art. 325h kpk. dochodzenie można ograniczyć do ustalenia, czy zachodzą wystarczające podstawy do wniesienia aktu oskarżenia lub innego zakończenia postępowania. Należy jednak w dochodzeniu przesłuchać osobę podejrzaną na treść zarzutu (art. 325g § 2 kpk.), dokonać czynności związanych z zamknięciem dochodzenia (art. 321 kpk.), przesłuchać pokrzywdzonego oraz utrwalić w formie protokolarnej czynności, których nie będzie można powtórzyć. Utrwalenie innych czynności dowodowych następuje w formie protokołu ograniczonego do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących udział w czynności.

Należy podkreślić, iż od chwili przesłuchania osoby podejrzanej na treść zarzutu uważa się tę osobę za podejrzanego (art. 325g § 2 z d. 2 kpk.).

Odstępstwo od zasady, iż wszczęcie dochodzenia bądź śledztwa wymaga uprzedniego wydania postanowienia w tym zakresie stanowi instytucja **czynności nie cierpiących zwłoki, czyli tzw. dochodzenia w niezbędnym zakresie**. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. wyraźnie określa pięciodniowy termin na ich wykonanie, liczony od wy-

konania pierwszej czynności zabezpieczającej, od której również rozpoczynają się ustawowe terminy dochodzenia lub śledztwa (art. 308 § 5 i 6 kpk.). Ustawa przewiduje, iż w granicach koniecznych dla zabezpieczenia śladów i dowodów przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, prokurator albo Policja może w każdej sprawie przeprowadzić w niezbędnym zakresie czynności procesowe, a zwłaszcza dokonać oględzin (także z udziałem biegłych), przeszukania lub poddania osoby podejrzanej badaniom lekarskim bądź psychologicznym określonym w art. 74 § 2 pkt. 1 kpk., bądź dokonać innych koniecznych czynności, jak pobrania próby krwi, włosów lub wydzielin organizmu (art. 308 § 1 kpk.).

W tym przypadku mamy do czynienia z zatarciem podmiotowych i przedmiotowych kryteriów odróżnienia śledztwa i dochodzenia. Jednakże takie odstępstwa od zasady wszczynania postępowania przygotowawczego dopiero po wydaniu formalnego postanowienia o jego wszczęciu łagodzi krótki okres na wykonanie czynności nie cierpiących zwłoki oraz regulacja, iż po dokonaniu takich czynności w sprawach, w których prowadzenie śledztwa przez prokuratora jest obowiązkowe, prowadzący takie dochodzenie przekazuje niezwłocznie sprawę prokuratorowi (art. 308 § 1 zd. 2 kpk.).

Szczególnym przejawem oportunistycznego ścigania w postępowaniu przygotowawczym **jest tzw. postępowanie rejestrowe**. W przypadku jeśli dane uzyskane w toku prowadzonego przez co najmniej 5. dni dochodzenia nie stwarzają podstaw do wykrycia sprawcy, można wydać postanowienie o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw (art. 325f § 1 kpk.). Na postanowienie to przysługuje zażalenie na zasadach ogólnych (art. 325f § 4 kpk.). Wydanie postanowienia o umorzeniu nie kończy definitywnie sprawy, gdyż Policja nadal prowadzi czynności operacyjno-rozpoznawcze w celu wykrycia sprawcy i uzyskania dowodów. W przypadku ujawnienia danych pozwalających na wykrycie sprawcy, Policja wydaje postanowienie o podjęciu na nowo dochodzenia. O fakcie podjęcia na nowo dochodzenia informuje się osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie, a także ujawnionego pokrzywdzonego. Policja nie ma jednak obowiązku powiadomienia o podjęciu dochodzenia prokuratora (art. 325 f § 3 kpk.). Założeniem tej instytucji jest odciążenie Policji od prowadzenia formalnego postępowania w sprawach drobnych,

gdzie nie ma szans na wykrycie sprawcy, co ma pomóc jej w koncentrowaniu się na wykrywaniu i zwalczaniu poważnej przestępczości. Biorąc jednak pod uwagę, iż postępowanie rejestrowe jest możliwe w każdej sprawie, gdzie właściwą formą jest dochodzenie, można wyrazić obawy, czy takie prawne sankcjonowanie oportunistycznego ścigania nie idzie zbyt daleko.

3. Fazy postępowania przygotowawczego

W obecnym stanie prawnym można mówić o wyraźnym wyodrębnieniu faz postępowania przygotowawczego jedynie w przypadku śledztwa, jako podstawowej formy postępowania przygotowawczego. Jednakże art. 325a stanowi, iż przepisy dotyczące śledztwa stosuje się odpowiednio do dochodzenia, chyba że przepisy rozdziału 36a kpk. stanowią inaczej. Stąd wniosek, iż rozważania o tezach postępowania przygotowawczego dotyczą również dochodzeń.

Podstawą faktyczną wszczęcia śledztwa lub dochodzenia jest uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 303 kpk.). Takie podejrzenie organ postępowania przygotowawczego może powziąć albo wskutek własnych działań (w szczególności czynności operacyjno-rozpoznawczych), bądź też wskutek złożenia przez obywatela zawiadomienia o przestępstwie lub wniosku o ściganie.

Jeśli chodzi o zawiadomienie o przestępstwie, to można tu wyróżnić **obywatelski (społeczny) oraz prawny obowiązek** zawiadamiania o przestępstwie.

Art. 304 § 1 kpk. stanowi, iż każdy dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, ma **społeczny obowiązek** powiadomić o tym prokuratora lub policję.

Obowiązek prawny składania zawiadomień o przestępstwie dotyczy:

- instytucji państwowych, samorządowych i społecznych, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu. Instytucje takie są zobligowane także do przedsięwzięcia (do czasu przybycia organu ścigania bądź wydania przez ten organ stosownego zarządzenia) nie-

zbędnych czynności, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa (art. 304 § 2 kpk.).

- Każdego obywatela, mającego wiarygodną informację o przestępstwie zabójstwa, bądź jednym z najpoważniejszych przestępstw przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym RP (np. szpiegostwo, zdrada kraju). Niespełnienie takiego obowiązku opatrzone jest sankcją karną w postaci kary pozbawienia wolności do lat 5. (art. 240 kk.).

Art. 304a wprowadza możliwość sporządzenia wspólnego protokołu z przyjęcia ustnego zawiadomienia o przestępstwie i przesłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej. W protokole tym można również zamieścić wniosek o ściganie. Rozwiązanie to ma przyczynić się do zmniejszenia biurokracji w pracy policji. W poprzednim stanie prawnym dokonanie każdej z tych czynności wymagało sporządzenia odrębnego protokołu.

Jednakże nie zawsze zawiadomienie o przestępstwie bądź informacja własna organów ścigania wystarcza do uzasadnionej podejrzewania popełnienia przestępstwa jako podstawy wszczęcia procesu karnego. W takich sytuacjach organ postępowania przygotowawczego może dokonać czynności sprawdzających, określonych w art. 307 kpk.

Kpk. z 1997 r. rozszerzył (w porównaniu z kpk. z 1969 r.) w sposób wyraźny zakres instytucji czynności sprawdzających i określił je mianem „postępowania sprawdzającego”, obejmując tym terminem także sprawdzanie własnych informacji organu ścigania nasuwających przypuszczenie, iż popełniono przestępstwo. Jednakże w tym przypadku organ ścigania nie jest związany terminami dokonania sprawdzeń, gdyż obowiązują one jedynie przy sprawdzaniu zawiadomienia o przestępstwie (art. 307 § 5 w zw. z § 2 kpk.). W postępowaniu takim nie przeprowadza się czynności wymagających formy protokolarnej, ani dowodu z opinii biegłego; natomiast możliwe jest przyjęcie do protokołu wniosku o ściganie bądź zawiadomienia o przestępstwie (art. 307 § 2 kpk.). Czynności sprawdzające powinny mieć więc z zasady charakter czynności operacyjnych a nie procesowych, nie mających waloru dowodowego. Różnice między sprawdzaniem zawiadomienia o przestępstwie a sprawdzaniem własnych informacji organów ścigania sprowadzają się do tego, że w przypadku sprawdzania

informacji własnych nie zachodzi konieczność (a właściwie możliwość) przesłuchiwania osoby składającej zawiadomienie o przestępstwie bądź wniosek o ściganie (gdyż taka tu nie występuje) oraz, jak wspomniano wcześniej, organ ścigania nie jest ograniczony 30-dniowym terminem wykonania czynności sprawdzających, obowiązującym w przypadku sprawdzeń zawiadomień bądź wniosków o ściganie (art. 307 § 1 kpk.). W obecnym stanie prawnym został osłabiony nadzór prokuratora nad czynnościami sprawdzającymi, gdyż Policja nie musi go już powiadamiać o ich podjęciu.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. pozwala na wyróżnienie podstawowych faz (etapów) śledztwa oraz ich punktów granicznych:

- 1) **wszczęcie postępowania przygotowawczego**
postępowanie „w sprawie” (*in rem*);
- 2) **przedstawienie zarzutów**
postępowanie przeciwko osobie (*in personam*).

Ad. 1) Jeśli informacje uzyskane dzięki zawiadomieniu o przestępstwie, wniosku o ściganie, bądź w toku czynności sprawdzających wskazują na uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa organ ścigania obowiązany jest wydać niezwłocznie postanowienie o wszczęciu dochodzenia lub śledztwa. W przeciwnym wypadku wydaje decyzję o odmowie wszczęcia postępowania.

Decyzje taką podejmuje prokurator lub Policja. Jeśli postanowienie o wszczęciu śledztwa wydaje Policja, niezwłocznie przesyła prokuratorowi jego odpis. Postanowienie o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania wydane przez Policję wymaga zatwierdzenia przez prokuratora (art. 305 § 3 kpk.).

O podjęciu decyzji o wszczęciu, odmowie wszczęcia lub umorzeniu śledztwa bądź dochodzenia informuje się osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie oraz ujawnionego pokrzywdzonego, zaś podejrzanego – o umorzeniu tego postępowania – z pouczeniem o przysługujących im uprawnieniach (art. 305 § 4 kpk.).

Pokrzywdzonemu oraz instytucji państwowej, społecznej bądź samorządowej przysługuje zażalenie na postanowienie o odmowie wszczęcia śledztwa, bądź dochodzenia zaś stronom – na postanowienie o jego umorzeniu. W celu złożenia zażalenia mogą się one zapoznawać

z aktami sprawy (art. 306 § 1 kpk.). Jak już wskazano wcześniej, przy analizie uprawnień pokrzywdzonego, zażalenie takie wnosi się do prokuratora nadrzędnego nad prokuratorem, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, a jeśli nie zostanie ono uwzględnione – trafia do sądu (art. 306 § 2 kpk.).

Za zwiększenie w porównaniu z kpk. z 1969 r. praw jednostki w procesie karnym należy uznać regulację kpk. z 1997 r. wprowadzającą zażalenie na bezczynność organów ścigania, które może złożyć zawiadamiający o przestępstwie, jeśli w terminie 6. tygodni od złożenia zawiadomienia nie zostanie powiadomiony o wszczęciu lub odmowie wszczęcia śledztwa bądź dochodzenia. Zażalenie takie rozpatruje prokurator powołany do nadzoru nad danym organem ścigania, bądź prokurator nadrzędny (art. 306 § 3 kpk.).

Od momentu wszczęcia postępowania przygotowawczego toczy się ono w sprawie (*in rem*), gdyż – o ile ujawniono przestępstwo – nie jest jeszcze znana osoba podejrzana o jego popełnienie. Aktywność działania organów ścigania jest więc w tej fazie ukierunkowana na wykrycie takiej osoby. W przypadku jednak, gdy w momencie wykrycia przestępstwa znana jest tożsamość osoby podejrzanej o jego popełnienie (np. został on ujęty na gorącym uczynku) fazę *in rem* od momentu wszczęcia postępowania zastępuje faza *in personam*.

Ad. 2) Generalnie należy stwierdzić, iż czynnością procesową powodującą przejście postępowania przygotowawczego ze stadium *in rem* do stadium *in personam* jest przedstawienie zarzutów. Można tu wyróżnić dwie postacie tej instytucji:

- **przedstawienie zarzutów zwykłe;**
- **przedstawienie zarzutów uproszczone.**

Podstawą **zwykłego przedstawienia zarzutów** jest dostatecznie uzasadnione podejrzenie, iż określona osoba popełniła przestępstwo (faktyczna podstawa – art. 313 § 1 kpk.). W takiej sytuacji, na podstawie dowodów uzasadniających to podejrzenie, sporządza się postanowienie o przedstawieniu zarzutów, ogłasza się je podejrzanemu i przesłuchuje go, chyba że ogłoszenie postanowienia lub przesłuchanie podejrzanego nie jest możliwe z powodu jego ukrywania się lub nieobecności w kraju. Takie postanowienie powinno zawierać określenie

osoby podejrzanego, zarzucanego mu czynu oraz podania jego kwalifikacji prawnej (art. 313 § 2 kpk.). Ze względu na ustną formę tej czynności procesowej do czasu zapoznania się z aktami postępowania podejrzanym może żądać ustnego przedstawienia mu zarzutów, a także sporządzenia pisemnego uzasadnienia postanowienia – o czym należy go pouczyć. Uzasadnienie powinno zawierać przede wszystkim fakty i okoliczności przyjęte za podstawę zarzutów (art. 313 § 4 kpk.).

W przypadku, gdy w toku postępowania przygotowawczego okaże się, iż podejrzanemu należy zarzucić dodatkowy czyn, bądź czyn w zmienionej istotnie postaci jak też zastosować surowszą kwalifikację prawną czynu, wówczas wydaje się nowe bądź uzupełniające postanowienie o przedstawieniu zarzutów przy zachowaniu określonego wyżej trybu postępowania (art. 314 kpk.).

Uproszczone przedstawienie zarzutów może mieć miejsce w przypadkach czynności nie cierpiących zwłoki (dochodzenia w niezbędnym zakresie). W toku dochodzenia w niezbędnym zakresie można przesłuchać osobę podejrzaną o popełnienie przestępstwa w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jeśli zachodzą przesłanki do sporządzenia takiego postanowienia. Przesłuchanie takie rozpoczyna się od informacji o treści zarzutu (art. 308 § 2 kpk.).

W sytuacji takiej w sprawach, w których prowadzenie śledztwa jest obowiązkowe, najpóźniej w ciągu 5. dni od dnia przesłuchania wydaje się postanowienie o przedstawieniu zarzutów, gdy zaś brak warunków do jego sporządzenia, umarza się postępowanie w stosunku do osoby przesłuchiwanej.

W ten sposób ustawodawca rozstrzygnął wątpliwości co do charakteru prawnego decyzji o odmowie wydania przedmiotowego postanowienia narosłe pod rządami poprzedniego ustawodawstwa, statuując w takiej sytuacji wymóg, iż powrót do postępowania przygotowawczego wobec tej samej osoby będzie wymagał wznowienia wobec niej dochodzenia lub śledztwa (art. 327 § 2 kpk.).

Jednocześnie należy wskazać na osłabienie nadzoru prokuratorского nad czynnością uproszczonego przedstawienia zarzutów w ramach czynności nie cierpiących zwłoki. Przed nowelizacją z 10.01.2003 r. postanowienie zatwierdzające tę czynność wydawał pro-

kurator, zaś obecnie może to czynić Policja lub inny organ uprawniony do prowadzenia śledztwa. Prokurator wydaje takie postanowienie jedynie w sprawach, w których obowiązkowe jest prowadzenie przez niego śledztwa (art. 308 § 4 kpk.).

4. Gwarancje praw jednostki

Jeśli chodzi o gwarancje praw jednostki w postępowaniu przygotowawczym, to większość z nich została już opisana we wcześniejszych partiach opracowania – przy analizie uprawnień podejrzanego i pokrzywdzonego. W tym miejscu należy podkreślić, iż kpk. z 1997 r. wyraźnie stwierdza, iż podejrzany i pokrzywdzony są stronami postępowania przygotowawczego (art. 299 § 1 kpk.). Wzorem poprzedniego kodeksu nowe ustawodawstwo utrzymuje założenie, iż podejrzany pojawia się w procesie przez przedstawienie zarzutów, z tym że obecnie określa się wyraźnie, że chodzi tu zarówno o wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jak i przedstawienie zarzutów w związku z przesłuchaniem w charakterze podejrzanego (art. 71 § 1 kpk.).

Ponadto, jak wskazano we wcześniejszych partiach opracowania, kodeks wyraźnie stanowi, iż już przed pierwszym przesłuchaniem podejrzany powinien być pisemnie pouczone o swoich uprawnieniach i obowiązkach procesowych (art. 300 kpk.).

Kpk z 1997 r. poszerza też gwarancje udziału stron w czynnościach dowodowych postępowania przygotowawczego. Stronie, która złożyła określony wniosek dowodowy oraz jej obrońcy bądź pełnomocnikowi nie można w ogóle odmówić dopuszczenia do udziału w czynności (art. 315 § 2 kpk.). Kodeks stwarza jedynie możliwość nie sprowadzania podejrzanego pozbawionego wolności, jeżeli spowodowałyby to znaczne trudności.

Zgodnie z art. 316 § 1 kpk, jeżeli czynności śledztwa lub dochodzenia nie będzie można powtórzyć na rozprawie, należy strony, ich pełnomocników, przedstawicieli ustawowych i obrońców (o ile są w sprawie ustanowieni) dopuścić do czynności, chyba że zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu. Zaistnienie niebezpieczeństwa utraty lub zniekształcenia dowodu upoważnia organ

procesowy także do niesprowadzania podejrzanego pozbawionego wolności, gdy zwłoka z tym związana mogłaby takie niebezpieczeństwo spowodować (art. 316 § 2 kpk.).

Czynności niepowtarzalne powinny w tym przypadku być rozumiane szeroko, np. oględziny połączone z otwarciem zwłok (art. 209 kpk.), oględziny przedmiotu, który może ulec zniszczeniu podczas ekspertyzy, jak i czynności, co do których istnieje uzasadniona obawa, że nie będzie można ich powtórzyć na rozprawie, np. przesłuchanie ciężko chorego świadka, lub wybierającego się za granicę (por. art. 316 § 3 kpk.), czy też czynności niepowtarzalne ze względu na zmiany w psychice świadka, np. okazanie osoby czy rzeczy (art. 173 kpk.). Należy do nich zaliczyć zarówno czynności zmierzające do utrwalenia dowodów znajdujących się już we władaniu organów procesowych, jak i czynności zmierzające do ich uzyskania (poszukiwawcze), np. przeszukanie.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje również obowiązkowe dopuszczenie stron, ich obrońców i pełnomocników procesowych do czynności dokonywanych wskutek złożonego przez nich żądania (art. 315 § 2 kpk.), a także do dowodu z opiniami biegłego oraz czynności przesłuchania biegłego (art. 318 kpk.).

Podmiotom owym doręcza się postanowienie w przedmiocie i zezwala na wzięcie udziału w przesłuchaniu biegłych oraz zapoznania się z pisemną opinią biegłego. Jednakże oskarżonego pozbawionego wolności nie sprowadza się, jeśli powodowałoby to znaczne trudności (art. 318 kpk.).

Natomiast w kwestii udziału stron, ich przedstawicieli, pełnomocników i obrońców w innych czynnościach procesowych, które będzie można powtórzyć na rozprawie, kpk. z 1997 r. przewiduje uprawnienie prokuratora do odmowy dopuszczenia do udziału w czynności w oparciu o niezbyt ostre kryterium „w szczególnie uzasadnionych przypadkach” i ze względu „na ważny interes” śledztwa lub dochodzenia (art. 317 § 2 kpk.). Mimo że następuje tu pewne zaostrenie kryterium odmowy w porównaniu z kpk. z 1969 r., nie należy chyba przeceniać wagi nowego uregulowania w świetle faktu, iż negatywne postanowienie prokuratorskie w tej mierze nie podlega zaskarżeniu.

Zgodnie z ustawą karnoprosową z 1997 r. strony mogą składać na zasadach ogólnych (art. 405 w związku z art. 459 kpk.) zażalenia na postanowienia i zarządzenia wydane w postępowaniu przygotowawczym. Kodeks postępowania karnego z 1997 r. rozszerza krąg postanowień, na które przysługuje stronom zażalenie, wprowadzając m.in. zażalenie na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym (art. 159 kpk.) oraz na wszelkie czynności naruszające ich prawa (art. 302 § 2 kpk.). Natomiast osoby nie będące stronami mogą składać zażalenia zarówno na decyzje, jak i na inne czynności naruszające ich prawa (art. 302 § 1 i 2 kpk.). Wydaje się jednak, iż powołany art. 302 kpk. z 1997 r., nie rozstrzygnął ostatecznie sporu doktrynalnego czy w postępowaniu przygotowawczym osoby nie będące stronami mogą posiadać więcej praw niż strony procesowe.

5. Sposoby zakończenia postępowania przygotowawczego

Zakończenie śledztwa może przybrać formę trzech podstawowych decyzji:

- **zamknięcia;**
- **umorzenia;**
- **zawieszenia.**

Zamknięcie śledztwa może nastąpić, jeśli organ procesowy uzna, iż zostały zrealizowane możliwe do osiągnięcia cele, a w szczególności wyczerpany zakres materiału dowodowego, jaki był możliwy i konieczny do zebrania i utrwalenia na tym etapie procesu. W przypadku zaistnienia podstawy do takiej decyzji organ prowadzący śledztwo, na wniosek podejrzanego lub jego obrońcy o końcowe zaznajomienie z materiałami postępowania, powiadamia podejrzanego i obrońcę o terminie końcowego zaznajomienia z materiałami postępowania, z pouczeniem ich o prawie uprzedniego przejrzenia akt w określonym przez organ terminie. Ustawa przewiduje wymóg, aby był to termin odpowiedni do wagi lub złożoności sprawy, a ponadto powinien być tak wyznaczony, aby obrona była zawiadomiona o nim przynajmniej na 7 dni przed dokonaniem czynności (art. 321 § 1 i 2 kpk.). W czynnościach zaznajomienia się oskarżonego z aktami ma prawo wziąć udział

jego obrońca (art. 321 § 3 kpk.). Jednakże nie usprawiedliwione niestawiennictwo obrońcy nie tamuje biegu postępowania (art. 321 § 4 kpk.). Po przejrzeniu akt postępowania strony mogą składać wnioski o jego uzupełnienie w terminie 3. dni; wówczas służy im prawo udziału w czynnościach uzupełniających (art. 321 § 5 kpk.). W przypadku, gdy nie zachodzi potrzeba uzupełnienia śledztwa (nie zgłoszono wniosków lub zostały już uwzględnione) wydaje się postanowienie o zamknięciu śledztwa i ogłasza się je lub o jego treści zawiadamia podejrzanego i jego obrońcę (art. 321 § 6 kpk.).

Warto dodać, iż twórcy nowelizacji z 10.01.2003 r. podjęli próbę przyspieszenia śledztwa przez usprawienie czynności końcowego zaznajomienia z aktami sprawy. Nie jest ona już czynnością obligatoryjną (odbywa się tylko na wniosek oskarżonego lub obrońcy), a również w przypadku obrony obligatoryjnej nie usprawiedliwione niestawiennictwo obrońcy nie wstrzymuje biegu czynności. Natomiast z treścią postanowienia o zamknięciu śledztwa nie zaznajamia się innych stron procesowych.

W dochodzeniu postępuje się analogicznie, z tym, że nie jest wymagane wydanie postanowienia o zamknięciu dochodzenia, chyba, że podejrzany jest zatrzymany lub tymczasowo aresztowany – art. 325g § 1 kpk.

Gdy postępowanie nie dostarczyło podstaw do wniesienia aktu oskarżenia możliwe są następujące sytuacje:

Umorzenie dokonywane przez organ prowadzący śledztwo lub dochodzenie, jeżeli podejrzany jest poczytalny, organ procesowy nie musi uprzednio zaznajamiać podejrzanego z materiałami postępowania. Postanowienie o umorzeniu powinno zawierać, oprócz ogólnych wymogów przewidzianych dla formy postanowienia w art. 94 kpk., także określenie czynu i jego kwalifikację prawną, wskazanie przyczyn umorzenia, a w przypadku istnienia podejrzanego – jego dane personalne (art. 322 i 325a kpk.).

Istotnym novum, stanowiącym wyjątek od zasady legalizmu ścigania, jest instytucja umorzenia absorpcyjnego, uregulowana w art. 11 kpk, której pierwowzór stanowi niewątpliwie art. 154 niemieckiego kpk. (StPO). Umorzenie takie może być fakultatywnie zastosowane w sprawach o występki, zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5.,

jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo (art. 11 § 1 kpk.). Przesłanką negatywną stosowania tej instytucji jest naruszenie przez umorzenie interesu pokrzywdzonego. Przepis art. 11 § 2 kpk. przewiduje możliwość zawieszenia postępowania, jeśli kara za inne przestępstwo w określonej wyżej sytuacji nie jest jeszcze prawomocnie orzeczona. Takie zawieszone postępowanie należy podjąć lub umorzyć przed upływem 3. miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia w sprawie o inne przestępstwo.

Jednakże umorzone postępowanie można wznowić w wypadku uchylecia lub istotnej zmiany treści prawomocnego wyroku, z powodu którego zostało umorzone (art. 11 § 3 kpk.).

U podstaw nowej regulacji leży niewątpliwie założenie oszczędzania sił i środków przeznaczonych na ściganie przestępstw, co umożliwia ich koncentrację na najpoważniejszej przestępczości.

Umorzenie ze względu na niepoczytalność podejrzanego

W przypadku ustalenia, że podejrzany dopuścił się czynu zabronionego w stanie niepoczytalności i jednocześnie istnieją podstawy do zastosowania środków zabezpieczających, prokurator kierować będzie sprawę do sądu z wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 kpk.). W porównaniu z d. kpk. z 1969 r. (art. 282) zawężeniu uległy więc kompetencje prokuratora, gdyż nie może on już samodzielnie umorzyć postępowania, lecz jedynie wystąpić do sądu o zastosowanie tych środków. Wydaje się, że przekazanie kompetencji do umorzenia postępowania w takich sytuacjach stanowi wzmoczenie gwarancji praw jednostki i jest w pełni zgodne ze standardami praw człowieka.

W tej sytuacji uregulowania kpk. z 1997 r. przewidują, iż sąd rozstrzyga tę kwestię na posiedzeniu przed rozprawą (art. 339 § 1 pkt 1 i 340 kpk.), przeprowadzonym w warunkach pełnej kontrydiktoryjności, to znaczy z udziałem stron procesowych (art. 339 § 5 kpk.). Jeżeli sąd nie znajduje podstaw do uwzględnienia wniosku prokuratora, przekazuje sprawę prokuratorowi do dalszego prowadzenia. Na postanowienie sądu przysługuje zażalenie (art. 324 § 2 i 3 kpk.).

Zawieszenie śledztwa bądź dochodzenia może nastąpić, jeżeli zachodzi długotrwała przeszkoda uniemożliwiająca prowadzenie postępowania, a w szczególności jeżeli nie można ująć podejrzanego, albo nie może on brać udziału w postępowaniu z powodu choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby. Postanowienie o zawieszeniu śledztwa, jeżeli nie zostało wydane przez prokuratora, wymaga jego pisemnego zatwierdzenia (art. 325 kpk.). Na postanowienie w przedmiocie zawieszenia postępowania przysługuje zażalenie (art. 22 § 2 kpk.).

6. Uproszczenia we wszczęciu i przebiegu dochodzenia

Rozdział 36a zatytułowany „Dochodzenie” zawiera, jak wspomniano wcześniej, przepisy modyfikujące opisane regulacje odnoszące się do śledztwa. Krąg organów uprawnionych (obok Policji) do prowadzenia tej uproszczonej formy postępowania przygotowawczego oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach podlegających rozpoznaniu w trybie uproszczonym, jak również zakres spraw zleconych tym organom określa Minister Sprawiedliwości w drodze rozporządzenia wydanego w porozumieniu z właściwymi ministrami, w oparciu o delegację ustawową z art. 325d kpk.

Postanowienia o wszczęciu, odmowie wszczęcia, umorzeniu i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw, umorzeniu oraz zawieszeniu wydaje w dochodzeniu prowadzący postępowanie. Postanowienia takie nie wymagają uzasadnienia i mogą zostać zamieszczone w protokole przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie bądź wniosku o ściganie określonym w art. 304a kpk. Postanowienia te wymagają zatwierdzenia przez prokuratora, z wyjątkiem postanowienia o wszczęciu dochodzenia. W przypadku zatwierdzenia postanowienia o umorzeniu postępowania prokurator wydaje postanowienie co do dowodów rzeczowych (art. 325e § 1 i 2 kpk.). Za niewątpliwie kontrowersyjny wyłom w instytucji prokuratorskiego nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym należy uznać regulację art. 325e § 3 kpk. zwalniającą organ dochodzenia od obowiązku powiadomienia prokuratora o jego wszczęciu. *De facto* w znakomitej większości spraw będzie się on dowiadywał o prowadzonym śledztwie dopiero po jego zakończeniu, lub w razie konieczności przedłużenia jego okresu.

W przypadku dochodzenia można mówić o pewnym zatarciu granicy między fazami postępowania ze względu na fakt, iż nie jest wymagane sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutów oraz wydanie postanowienia o zamknięciu dochodzenia, chyba że podejrzany jest zatrzymany lub tymczasowo aresztowany (zatrzymanie wyłącznie na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem – *arg. ex* (art. 325c pkt. 1 kpk.). Przesłuchanie osoby podejrzanej zaczyna się od powiadomienia jej o treści zarzutu wpisanego do protokołu przesłuchania i od tej chwili uważa się ją za podejznanego (art. 325g § 1 i 2 kpk.). Pewną gwarancję praw podejznanego stanowi obowiązek organu dochodzenia polegający na umożliwieniu podejznanemu przygotowania się do obrony, a zwłaszcza ustanowienia lub wyznaczenia obrońcy (art. 325g § 3 kpk.). Sam fakt pewnego powtórzenia w tym przepisie zasady prawa do obrony zawartego w art. 6 kpk. świadczy o tym, iż ustawodawca widział zagrożenie dla tego prawa wynikające z uproszczeń dochodzenia.

Warto wskazać, na znaczne zwiększenie uprawnień organów dochodzenia w sferze, która w pierwotnej wersji kpk. z 1997 r. była wyłączną domeną prokuratora. Organy te mają obecnie uprawnienia do kierowania sprawą do mediacji, składania w akcie oskarżenia wniosku o skazanie oskarżonego bez rozprawy (art. 335 § 1 kpk.), wniosku o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 kpk.) i wyrażania sprzeciwu wobec wniosku oskarżonego o dobrowolne poddanie się karze (art. 387 § 2 – art. 325i § 2 i 3 kpk.).

7. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym

Jeśli chodzi o nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym, to należy stwierdzić, iż kodeks postępowania karnego w obecnej wersji przyczyni się do osłabienia tej instytucji, szczególnie w przypadku dochodzenia. W aktualnym stanie prawnym w znakomitej większości przypadków prokurator będzie sprawował jedynie nadzór następczy po zakończeniu dochodzenia, bądź w momencie jego przedłużenia. Biorąc pod uwagę stosunkowo szeroki katalog spraw, w których będzie toczyło się dochodzenie i uproszczenia tej formy po-

stępowania sytuacja ta może rodzić niepokój. Jak podkreślano w trakcie dyskusji nad projektami nowelizacji kpk. o ile trafnie rozszerzono zakres dochodzenia uproszczonego, to zniesienie obowiązku zawiadomienia prokuratora przez Policję o wszczęciu dochodzenia należy uznać za błąd o charakterze modelowym, czyli krok w złym kierunku.¹

Jeśli chodzi o śledztwo, to również pewne wątpliwości może budzić zasada, iż są one prowadzone jako śledztwa własne Policji. Również w przypadku śledztw, które powinny być osobiście prowadzone przez prokuratora jedynym ograniczeniem ich powierzenia Policji jest to, że w przypadku ich prowadzenia przeciwko wskazanym w art. 309 pkt. 2 i 3 funkcjonariuszom publicznym prokurator nie może Policji powierzyć prowadzenia śledztwa w całości.

Pomijając powyższe uwagi krytyczne należy stwierdzić, iż prokurator sprawuje nadzór nad postępowaniem przygotowawczym w zakresie, w jakim go nie prowadzi (art. 326 § 1 kpk.). Prokurator może objąć także nadzorem postępowanie sprawdzające określone w art. 307 kpk., ale jak wspomniano wyżej – brak obowiązku zawiadomienia prokuratora przez Policję o jego podjęciu może uczynić ten nadzór iluzorycznym.

Nadzór charakteryzuje z jednej strony możliwość władczego ingerowania w działanie nadzorowanego organu ścigania, z drugiej zaś łączy się on z odpowiedzialnością prokuratora za prawidłowy i sprawny przebieg postępowania.

Uprawnienia prokuratora, przysługujące mu z tytułu prowadzonego nadzoru nad postępowaniem przygotowawczym, są w szczególności określone w art. 326 § 3 kpk. Można wśród nich wyróżnić:

- **prawo do informacji i uczestnictwa** w czynnościach postępowania przygotowawczego: może on zaznajamiać się z materiałami postępowania i zamierzeniami prowadzącego postępowanie, uczestniczyć w czynnościach prowadzonych przez organy ścigania;

1 J. Tylman: Głos w dyskusji w: Postępowanie karne w XXI wieku. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Popowo 26–28 października 2001 r. (red. P. Kruszyński), DW, Warszawa 2002, s. 118.

- **władczą ingerencję** w działania prowadzących postępowanie przygotowawcze przez wskazywanie im kierunków postępowania, wydawanie postanowień i zarządzeń lub poleceń oraz zmienianie i uchylanie postanowień i zarządzeń wydanych przez prowadzącego postępowanie;
- **prawo substytucji** nadzorowanych organów, czyli możliwość przejęcia całej sprawy, bądź określonych czynności procesowych do osobistego prowadzenia.

Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym jest **nadzorem procesowym**; łączy się on z **nadzorem służbowym**, prowadzonym np. w ramach struktur policyjnych przez przełożonego policjanta prowadzącego postępowanie przygotowawcze. W kpk z 1997 r. za ważną gwarancję skuteczności nadzoru prokuratorowskiego należy uznać regulację, iż w razie niewykonania przez organ nie będący prokuratorem postanowienia, zarządzenia lub polecenia wydanego przez prokuratora sprawującego nadzór, na jego żądanie przełożony funkcjonariusza wszczyna postępowanie służbowe. O wyniku takiego postępowania przełożony ma obowiązek poinformować prokuratora (art. 326 § 4 kpk.).

Uprawnienia nadzorcze prokuratora nie kończą się wraz z zakończeniem postępowania przygotowawczego. Szczególnym uprawnieniem prokuratora jest możliwość wzruszania prawomocnych postanowień o umorzeniu postępowania przygotowawczego.

Można tu wymienić podjęcie na nowo, wznowienie i nadzwyczajne wznowienie prawomocnie umorzonego śledztwa, bądź dochodzenia.

1. **Podjęcie na nowo** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego może nastąpić w każdym terminie (chyba że nastąpiło przedawnienie ścigania), na mocy postanowienia prokuratora który uprzednio umorzył postępowanie lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu, jeżeli nie będzie toczyć się przeciwko osobie, która w poprzednim postępowaniu występowała w charakterze podejrzanego. Regulację tę stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy odmówiono wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (art. 327 § 1 kpk.).

2. **Wznowienie** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego następuje tylko przeciwko osobie, która występowała w tym postępowaniu w charakterze podejrzanego. Następuje ono na mocy postanowienia prokuratora nadrzędnego nad tym, który wydał lub zatwierdził postanowienie o umorzeniu. Gwarancją praw podejrzanego stanowi wymóg, iż podstawą wznowienia musi być ujawnienie nowych istotnych faktów i dowodów, nie znanych w uprzednim postępowaniu oraz stosowanie ustawowych ograniczeń okresu tymczasowego aresztowania do łącznego czasu trwania tego środka w postępowaniu umorzonym i wznowionym (art. 327 § 2 kpk.). Oprócz zaistnienia nowych istotnych okoliczności nieznanymi w poprzednim postępowaniu kolejną podstawą wznowienia jest zaistnienie okoliczności określonej w art. 11 § 3 kpk., czyli uchylenie lub istotna zmiana treści wyroku, z powodu którego zastosowano umorzenie absorpcyjne.

Podjęcie na nowo bądź wznowienie postępowania przygotowawczego poprzedzone może być dokonaniem przez prokuratora czynności dowodowych, sprawdzających zasadność podjęcia takich decyzji. Jeśli po wniesieniu aktu oskarżenia stwierdzi się bezzasadność decyzji o wznowieniu postępowania przygotowawczego, decyzję o umorzeniu postępowania podejmuje sąd (art. 327 § 4 kpk.).

3. **Nadzwyczajne wznowienie** prawomocnie umorzonego postępowania przygotowawczego może nastąpić na mocy decyzji Prokuratora Generalnego, który uchyla postanowienie o umorzeniu w stosunku osoby, która uzyskała status podejrzanego w umorzonym postępowaniu, jeśli uzna umorzenie za bezzasadne. Wznowienie takie nie jest możliwe w przypadku, gdy sąd utrzymał w mocy postanowienie o umorzeniu (art. 328 § 1 kpk.).

Nadzwyczajne wznowienie jest niekiedy nazywane **quasi-kasacją**. Do kasacji upodabnia tę instytucję wysoka ranga organu podejmującego decyzję, fakt iż wzrusza ona postanowienia prawomocne oraz gwarancja praw jednostki w postaci ograniczenia 6. miesięcznym terminem (od daty uprawomocnienia się postanowienia) możliwości uchylenia bądź zmiany postanowienia na niekorzyść podejrzanego. Po upływie tego okresu zmiana bądź uchylenie może nastąpić wyłącznie na korzyść podejrzanego (art. 328 § 2 kpk.). Nie należy jednak zapominać, iż kasacja dotyczy prawomocnych **orzeczeń sądowych** sądu II instancji i jest rozpatrywana przez Sąd Najwyższy.

8. Sądowa kontrola postępowania przygotowawczego

Na tle kodeksu postępowania karnego z 1997 r. można stwierdzić, iż sądowa kontrola postępowania przygotowawczego może przebiegać w różnych płaszczyznach oraz wiązać się z różnymi etapami postępowania. Może ona polegać na powierzeniu postępowania sądom (sędziom sądu rejonowego), które będą nadzorowały czynności podległych im organów, bądź na sprawdzaniu przez sąd czynności wykonanych przez organy niesądowe, w których gestii pozostawiono prowadzenie postępowania przygotowawczego. Kontrola taka może mieć miejsce zarówno w stadium postępowania przygotowawczego, jak i jurysdykcyjnego.

Do decyzji podejmowanych przez sąd w stadium postępowania przygotowawczego należy zaliczyć:

- umarzanie postępowania w razie stwierdzenia niepoczytalności podejrzanego i stosowanie środków zabezpieczających (art. 324 kpk.);
- decydowanie o skierowaniu podejrzanego na obserwację psychiatryczną w zakładzie leczenia zamkniętego (art. 203 § 2 kpk.);
- warunkowe umorzenie postępowania karnego na wniosek prokuratora po zakończeniu postępowania przygotowawczego (art. 336 kpk.);
- zarządzanie kontroli i utrwalania treści rozmów telefonicznych (art. 237 § 1 kpk.) oraz zatwierdzanie postanowień prokuratora w przypadkach nie cierpiących zwłoki (art. 237 § 2 kpk.);
- stosowanie tymczasowego aresztowania w toku dochodzenia i śledztwa (art. 250 i 263 kpk.);
- stosowanie aresztu jako kary porządkowej w toku postępowania przygotowawczego, na wniosek prokuratora (art. 290 § 1 kpk.);
- wydawanie listu żelaznego w toku dochodzenia lub śledztwa (art. 281 kpk.);
- orzekanie o przepadku przedmiotu poręczenia majątkowego (art. 270 § 1 i nast. kpk.);

- orzekanie o przypadku rzeczy tytułem środka zabezpieczającego po umorzeniu postępowania przygotowawczego (art. 323 § 3 kpk.).

Przejawem kontroli następczej (sprawowanej po podjęciu decyzji przez organ ścigania) jest w kpk. z 1997 r. rozpatrywanie przez sąd (na posiedzeniu, w składzie 1-osobowym) zażaleń na następujące czynności:

- odmowę wszczęcia postępowania przygotowawczego oraz jego umorzenia, jeśli zażalenie nie zostanie uwzględnione przez prokuratora nadrzędnego (art. 306 kpk.);
- postanowienia prokuratora dotyczące kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych (art. 240 kpk.);
- postanowienia prokuratora o stosowaniu nieizolacyjnych środków zapobiegawczych (art. 252 § 2 i 3 kpk.);
- postanowienia prokuratora o zastosowaniu zabezpieczenia majątkowego (art. 293 § 2 kpk.);
- postanowienia o zatrzymaniu osoby (art. 246 kpk.).

Zasadniczą funkcją realizowaną przez sąd w trakcie postępowania przygotowawczego jest funkcja gwarancyjna (zapewnienie gwarancji praw jednostki), której przejawy zostały w nowym kodeksie postępowania karnego znacznie poszerzone. Skromny jest natomiast udział sądu w pełnieniu funkcji przygotowawczej. Jedyną sądową czynnością dowodową w postępowaniu przygotowawczym jest przesłuchanie – na wniosek strony lub organu procesowego – świadka, jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo, że nie będzie można go przesłuchać na rozprawie (art. 316 § 3 kpk.).

9. Mediacja

Mediacja jest to ogół wysiłków podejmowanych przez neutralną stronę trzecią w celu rozwiązania konfliktu między oskarżonym a pokrzywdzonym, powstałego wskutek popełnienia przestępstwa. Wprowadzenie mediacji jest rezultatem krytyki tradycyjnego (sprawiedliwościowego, retrybutywnego) modelu wymiaru sprawiedliwości i poważnym krokiem w kierunku konsensualnego modelu procesu karne-

go. W Polsce instytucja ta została wprowadzona przez kpk. z 1997 r. i przybrała postać postępowania pozaprocesowego, zaś sama mediacja mogła mieć miejsce przede wszystkim na etapie postępowania przygotowawczego, jako przejaw jego funkcji konsensualno–mediacyjnej. Nowelizacja kpk. uchwalona 10. stycznia 2003 r. w istotny sposób poszerza możliwość stosowania instytucji mediacji, zarówno pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym

Usytuowany w Dziale I (Przepisy wstępne) art. 23a § 1 kpk. wskazuje, iż sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może za zgodą lub z inicjatywy pokrzywdzonego i oskarżonego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym. W stosunku do poprzedniego stanu prawnego, kiedy to sprawę do mediacji można było skierować najpóźniej na posiedzeniu sądu w fazie merytorycznej kontroli oskarżenia, wydaje się, że obecnie możliwe będzie wydanie takiego postanowienia w każdej chwili, nawet po wznowieniu w tym celu zamkniętego wcześniej przewodu sądowego. Ponadto mediacja możliwa będzie nie tylko wtedy, gdy organ postępowania przygotowawczego rozważać będzie kwestię wystąpienia do sądu z wnioskiem o warunkowe umorzenie postępowania karnego, lub skazanie podejrzanego bez rozprawy, ale w każdym przypadku, gdy organ procesowy uzna to za celowe. Celowość skierowania sprawy do mediacji powinna być oceniana ze względu na potencjalny wpływ osiągniętego w jej trakcie porozumienia na końcowe orzeczenie w przedmiocie procesu oraz ze względu na zainteresowanie pokrzywdzonego i oskarżonego zawarciem takiego porozumienia.

Podmiotowe poszerzenie stosowania mediacji wynika z faktu, iż na podstawie art. 325i § 2 kpk. uprawnienia prokuratora dotyczące tej instytucji przysługują także organom prowadzącym dochodzenie, tj. przede wszystkim Policji oraz organom, o których mowa w art. 325d kpk.

Nowe rozwiązanie zawarte w § 2 art. 23a kpk. określa miesięczny termin (jednak tylko o charakterze instrukcyjnym) na przeprowadzenie procedury mediacyjnej, a co równie ważne jej okresu nie wlicza się do czasu trwania postępowania przygotowawczego. Uregulowanie powyższe ma zachęcić organy postępowania przygotowawcze-

go do częstszego sięgania po tę instytucję, bez groźby przekroczenia terminów śledztwa lub dochodzenia.

Nie może prowadzić mediacji osoba, co do której w danej sprawie występują okoliczności wskazane w art. 40–42 kpk., czynny zawodowo sędzia, prokurator, adwokat, radca prawny, aplikant do tych zawodów, albo inna osoba zatrudniona w sądzie, prokuraturze lub innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw (art. 23a § 3 kpk.). Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego sporządzane jest przez osobę lub instytucję, której to postępowanie powierzono, sprawozdanie z jego przebiegu i wyników (art. 23a § 4 kpk.).

Pozytywne wyniki przeprowadzonej mediacji brane są pod uwagę przez sąd przy wymierzaniu kary (art. 53 § 3 kk.). Ponadto pojednanie się pokrzywdzonego ze sprawcą, naprawienie szkody przez tego ostatniego, lub uzgodnienie przez nich sposobu jej naprawienia, które może nastąpić także w drodze mediacji, pozwala na zastosowanie warunkowego umorzenia postępowania karnego do sprawcy przestępstwa zagrożonego karą do 5. lat pozbawienia wolności (przy jednoczesnym spełnieniu pozostałych warunków tej instytucji), jak również nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 66 § 3 kk. oraz 60 § 2 pkt 1 kk.). Wydaje się, że nadzwyczajnie złagodzić karę można również w przypadku mediacji nieskutecznej, gdy do porozumienia nie doszło z przyczyn stojących po stronie pokrzywdzonego (np. nieuzasadnione, nadmierne żądania), a więc ze względu na postawę sprawcy, w szczególności gdy czynił starania o naprawienie szkody (art. 60 § 2 pkt 2 kk.).

Mediację zamiast posiedzenia pojednawczego można zastosować w postępowaniu prywatnoskargowym (art. 489 § 2 kpk.).

Dokładne warunki, jakim powinny podlegać osoby i instytucje uprawnione do przeprowadzania mediacji, sposób ich powoływania i odwoływania, zakres i warunki udostępniania akt instytucjom i osobom uprawnionym do przeprowadzania mediacji oraz sposób i tryb postępowania mediacyjnego określa wydane w oparciu o delegację ustawową z art. 23a § 5 kpk. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości.

10. Akt oskarżenia

A. Zagadnienie ogólne

Akt oskarżenia, to żądanie uprawnionego oskarżyciela wszczęcia postępowania sądowego i ukarania określonego oskarżonego za zarzucone mu przestępstwo.

Organami uprawnionymi do **sporządzenia** aktu oskarżenia są:

- w śledztwie – prokurator;
- w dochodzeniu – Policja, lecz podlega on zatwierdzeniu przez prokuratora;
- w dochodzeniu – inny organ wymieniony w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości wydanym w oparciu o delegację z art. 325d kpk.

Akt oskarżenia **wnoszą do sądu**:

- w śledztwie i w dochodzeniu policyjnym – prokurator – w terminie 14. dni od daty zamknięcia śledztwa, albo od otrzymania aktu oskarżenia sporządzonego przez Policję (art. 331 § 1 kpk.);
- w dochodzeniu prowadzonym przez organy, o których mowa w art. 325d kpk., akt oskarżenia wnoszą bezpośrednio do sądu te organy, chyba że prokurator postanowi inaczej (art. 331 § 2 kpk.). Mimo, że przepis ten nie określa wyraźnie – w przypadku tych organów – terminu wniesienia aktu oskarżenia, to należy przyjąć, że podobnie jak w art. 331 § 1 kpk. powinien być to termin 14. dni od zamknięcia dochodzenia.

Jeśli podejrzany jest tymczasowo aresztowany, termin ten wynosi 7 dni (art. 331 § 3 kpk.). Kolejną gwarancję praw podejrzanego tymczasowo aresztowanego stanowi regulacja, iż wobec niego akt oskarżenia należy wnieść nie później niż 14 dni przed upływem określonego terminu stosowania tego środka (art. 331 § 4 kpk.).

Poza trzema podstawowymi elementami: osoba oskarżonego, zarzucony mu czyn i jego kwalifikacja prawna, akt oskarżenia powinien spełniać pozostałe wymogi określone w art. 332 i 333 kpk. W szczególności powinien on zawierać dane osobo–poznawcze oskarżonego, informacje o stosowaniu środka zapobiegawczego, określenie okolicz-

ności popełnienia czynu i wysokości wyrządzonej nim szkody, wskazanie czy został on popełniony w warunkach powrotu do przestępstwa (64 kk.), wskazanie właściwego sądu i trybu postępowania, a także uzasadnienia oskarżenia. Uzasadnienie takie powinno zawierać nie tylko dowody i fakty, na których opiera się oskarżenie i wyjaśnienie podstaw prawnych oskarżenia, ale także okoliczności, na które powołuje się oskarżony w swej obronie (art. 332 § 2 kpk.). Regulacja taka ma zapobiegać prezentowaniu przez oskarżyciela przed sądem jednostronnego, oskarżycielskiego obrazu sprawy.

Akt oskarżenia, który stanowi zwięźczenie przygotowawczej funkcji postępowania przygotowawczego powinien zawierać listę osób, których wezwania żąda oskarżyciel oraz wykaz innych dowodów, które mają być przeprowadzone na rozprawie.

Akt oskarżenia powinien zawierać również listę ujawnionych pokrzywdzonych, ich adresy oraz adresy osób podlegających wezwaniu na rozprawę. Może on zawierać również istotny wyjątek od zasady bezpośredniości postępowania dowodowego na rozprawie głównej, gdyż prokurator może wnieść o zaniechanie wezwania i odczytanie na rozprawie zeznań świadków przebywających za granicą lub mających stwierdzić okoliczności, którym oskarżony w wyjaśnieniach swych nie zaprzeczył, a okoliczności nie są tak doniosłe, aby konieczne było bezpośrednie przesłuchanie świadków na rozprawie (art. 333 § 2 kpk.). Regulacja ta nie dotyczy świadków, którym przysługuje prawo odmowy zeznań (art. 182 kpk.).

B. Szczególne rodzaje aktu oskarżenia

Można tu wyróżnić:

- **uproszczone akty oskarżenia,**
- **namiastki aktów oskarżenia.**

Wśród **uproszczonych** aktów oskarżenia można wymienić:

a) akt oskarżenia sporządzony przez Policję lub organ o którym mowa w art. 325d kpk.; nie musi on zawierać uzasadnienia (art. 332 § 3 kpk.);

b) akt oskarżenia w sprawach z oskarżenia prywatnego, który może ograniczyć się do oznaczenia osoby oskarżonego, zarzucanego

mu czynu oraz wskazania dowodów uzasadniających oskarżenie. Nie musi on więc określać kwalifikacji prawnej czynu oraz zawierać uzasadnienia (art. 487 kpk.),

c) ustny akt oskarżenia, który może być złożony:

- przez pokrzywdzonego na ręce Policji w postępowaniach w sprawach z oskarżenia prywatnego (art. 488 § 1 kpk.);
- przez oskarżyciela publicznego jako rozszerzenie oskarżenia na nowy czyn, jeśli zajądą przesłanki z art. 398 § 1 kpk.

Do **namiestek** aktu oskarżenia można zaliczyć:

- pisma procesowe, które zastępują akt oskarżenia i pełnią do niego podobne funkcje;
- wniosek o warunkowe umorzenie postępowania (art. 336 kpk.),
- wniosek prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (324 kpk.).

C. Tryb wnoszenia aktu oskarżenia

Razem z aktem oskarżenia przesyła się sądowi akta postępowania przygotowawczego wraz z załącznikami. Każdemu z oskarżonych przesyła się po jednym akcie oskarżenia. O fakcie przesłania aktu oskarżenia do sądu oskarżyciel publiczny zawiadamia oskarżonego i ujawnionego pokrzywdzonego, a także osobę lub instytucję, która złożyła zawiadomienie o przestępstwie. Istotną gwarancję praw pokrzywdzonego można upatrywać w obowiązku pouczenia przez oskarżyciela publicznego o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych i „w razie potrzeby” możliwości występowania w procesie w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Ochronie interesów pokrzywdzonego ma służyć także wymóg poinformowania go o treści art. 335 i 387 kpk., czyli o warunkach skazania oskarżonego bez rozprawy, bądź możliwościach dobrowolnego poddania się przez niego karze (art. 334 § 2 kpk.). W przypadku, jeśli akt oskarżenia zawiera wniosek o skazanie oskarżonego bez rozprawy (art. 335 § 1 kpk.), jego odpis doręcza się ujawnionemu pokrzywdzonemu (art. 338 § 1 kpk.). Nie sposób nie docenić tego uregulowania w świetle badań praktyki procesowej opartej na d. kpk. z 1969 r., które wykazały, iż podstawową przyczyną nikłej aktywności pokrzywdzonych w procesach karnych była nieznamość przysługujących im uprawnień.